

Др Борис Беговић*
begovic@ius.bg.ac.rs

Douglass C. North, John J. Wallis, Barry R. Weingast, *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, 308.

Када се читалац суочи са насловом у коме се помиње (целокупна) писана људска историја и концептуални оквир за њену интерпретацију, прва реакција је неверица. Нема, међутим, места толикој скепси – иза тог наслова крије се ипак нешто скромнија амбиција аутора књиге да понуде давно очекивану и никад дочекану интеграцију економске и политичких наука и то на објашњењу, по њиховом мишљењу, централног питања људске заједнице, односно историје – питања контроле насиља.

Мало шта је остало од деветнаестовековних предвиђања о настанку једне, интегрисане друштвене науке. Економија и остале друштвене науке кренуле су током прошлог века путем драстичне специјализације и сада се, сасвим оправдано, поставља питање могуће интеграције, макар неких од друштвених наука, макар на појединим научним подухватима, попут објашњења начина на који друштва решавају свеприсутни проблем насиља. Аутори то интегрално објашњење сагледавају у институцијама, дакле правилима понашања, које спутавају насиље тако што појединцима стварају подстицаје да насиљу не прибегавају – прилично економски приступ примењен, додуше, на анализу друштвеног поретка.

Аутори полазе од налаза да су у људској историји постојале три врсте друштвеног поретка. Један се односи на период пре писане историје и припада малим заједницама људи ловаца-скупљача. Нестао је без историјског трага – њиме се баве археолози. Други је оно што аутори називају поретком „природне државе“ – настао је пре пет до десет миленијума, у доба неолитске револуције, коју

* Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду и председник Центра за либерално демократске студије.

опредељује настанак пољопривреде, односно земљорадње, одговарајуће повећање продуктивности услед друштвене поделе рада, стварање пољопривредног вишка и настанак сталних насеља, претеча градова. Економски историчари би настанак поретка природне државе свакако везали за успостављање тржишне размене, а аутори га описују као поредак у коме политички систем регулише економску конкуренцију тако да се ствара (економска) рента, принос који је изнад трошкова, а управо расподела те ренте уређује друштвене односе, условљава контролу насиља и омогућава да се успостави сарадња између појединаца. Поредак природне државе, сматрају аутори, и данас доминира светом и велика већина становника планете живи у друштвима тог поретка.

Коначно, почетком XIX века појављује се и трећа врста друштвеног поретка – поредак друштва отвореног приступа. Политички систем друштва отвореног приступа регулише економску и политичку конкуренцију тако што користи слободан улазак и конкуренцију да устроји друштвене односе. Овим постаје јасно како је једноставан налаз микроекономске теорије, према коме потпуно слободан улазак нових конкурената у грану елиминише сваку ренту и доводи до максимизације економске ефикасности, искоришћен за разматрање две врсте друштвеног поретка савременог света. Одатле, на нормативном плану, имплицитно произлази супериорност поретка друштва отвореног приступа. Не само да аутори себи постављају задатак да објасне логику једног и другог друштвеног поретка, него и да објасне како друштва прелазе из једног друштвеног поретка у други, при чему се разматра искључиво једносмерна промена на боље.

Аутори не сматрају да нуде пуну теорију, са свим њеним обележјима, него концептуални оквир за разматрање људске историје. Јасно је да се не ради о формалном моделу који се може емпиријски тестирати, односно на основу кога се могу изнети детерминистичке прогнозе о друштвеној промени. По мишљењу аутора, изазов је у томе да се објасни како се постојане и предвидљиве друштвене институције могу изборити с непрестаним, непредвидљивим променама света који их окружују. У којој мери су у овој књизи успели да одговоре том изазову? Идемо редом.

Логици поретка природне државе посвећена је велика пажња. Полази се од тога да се решавање Хобсовог проблема свеprisутног насиља крије у успостављању елите чији сваки припадник има истоветан сопствени интерес – да присваја ренту. За то је потребно да се створе баријере уласку (елита не треба да се шири, да се рента не би расула), а тиме се стварају подстицаји међу онима који чине ту елиту да се међусобно не сукобљавају, већ да поштујући једни друге, нарочито туђу својину, сарађују у томе да остану елита са свим својим

привилегијама. Кључ за све то је спречавање слободног уласка, како економског, тако и политичког – једино тако може да се контролише насиље, бар међу елитом. На политичком плану, кључ подстицаја елити да подржи овакав друштвени поредак лежи у привилегији да држава штити само оне који чине ту елиту и њихове организације (политичке, пословне или било које друге), док нико други нема такву заштиту.

У поретку природне државе доминирају персонализовани односи између оних који чине елиту, без обзира на то да ли су државна власт или не. Надаље, организације у таквом поретку су само продужене руке појединаца – када нестане појединац, нестаје и организација. Сходно наведеном, односи и организације у поретку природне државе неминовно су персонализовани. И ту почиње суштинско разликовање овог друштвеног поретка од друштва отвореног приступа. У потоњем, односи и организације су потпуно деперсонализовани. Појединац добија одређену услугу, на пример владавину права, односно заштиту својине, зато што на то као грађанин/поданик има право, а не због тога што неког познаје, односно што је са њим/њом изградио дуготрајан лични однос. Организације опстају не због тога што живе живот оснивача, него због тога што воде свој аутономни живот. Како друштва отвореног приступа решавају проблем контроле насиља, нарочито имајући у виду да су они који могу да контролишу насиље веома добро опремљени да га и чине? Тако што су: (1) војне и полицијске снаге (они који контролишу/чине насиље) у потпуности под контролом политичког система; (2) политички систем и играчи који су унутар њега су институцијама, односно подстицајима, спутани да противправно приступе насиљу; (3) политички играчи који желе да остану на власти морају да уживају општу подршку, односно да њихово понашање буде у складу са широким економским интересима. Из овог трећег услова се може сагледати и суштина друштва отвореног приступа: елиминисање баријера уласку на свим нивоима друштва. На политичком плану, то је друштво слободног уласка у политичку утакмицу за сваког појединца, групу или организацију и сваки сегмент политичког система, свако може да преиспита на начин који је у складу са уставним нормама. То значи да постоји снажна политичка конкуренција, односно конкуренција политичких идеја. На економском плану, то значи снажну конкуренцију схваћену као надметање учесника на тржишту која доводи до умањења, односно елиминисања ренти.

Како се започиње, односно остварује прелаз из једног поретка у други? Аутори наводе три кључна предуслова такве трансформације: (1) владавина права за елиту, што значи деперсонализацију односа унутар саме елите; (2) постојаност и деперсонализација организација

елите; (3) консолидована политичка контрола војних организација (укључујући и полицију). Очигледно је да деперсонализација, прво унутар саме елите, представља неминован корак ка трансформацији једног друштва у друштво отвореног приступа. А основу деперсонализације чини слободно тржиште које омогућава успостављање односа између непознатих људи који имају само један циљ – да разменом са другом страном увећају сопствено благостање. И није битно ко је та друга страна, будући да владавина права омогућава корекцију сваког кршења обавеза које произлазе из уговора на основу којег и долази до размене.

Због чега долази до овакве промене? Аутори се не упуштају у универзално објашњење, већ разматрају појединачне случајеве Велике Британије, Француске и САД. Иако на самом крају књиге наводе списак тема као предлог за даља истраживања, на њему се не налази тема узрока промене, односно питање због чега се, односно под којим околностима се елита одриче ренте, будући да дозвољава или иницира слободан улазак који ту ренту елиминише.¹ Помало разочаравајуће. Као што је разочаравајући и развучен, понекад чак и незанимљив начин излагања и вишеструко понављање раније већ изнетих теза. За оног ко се раније сусрео са неком од Нортових књига, оваква оцена не представља изненађење – изгледа да је Норт био „одлучујући“ аутор у овом случају. Свежину и релевантност својих идеја (Нобелова награда, наравно, није случајна), тај аутор наплаћује тешком читалачком муком.

Један од приноса на ту муку је чињеница да књига нуди чврсте репере за сагледавање карактера друштвеног поретка у било којој земљи; Србија, наравно, није изузетак. Па онда читалац почиње да схвата последице тога што Србија по броју нових политичких улазака далеко заостаје за модерним светом, будући да се на домаћој политичкој сцени за десетак година какве-такве демократије појавило врло мало нових лица и нових организација – далеко више их се појавило у последњој деценији прошлог века. Практична корист ове књиге лежи у томе што нам омогућава да спознамо да још увек живимо дубоко у „природној држави“, у којој чак ни за елиту нема владавине права. Све је персонализовано!

1 Теоријско решење овог проблема, додуше из другог угла, пре четири година понудили су D. Acemoglu, J. A. Robinson, *Economic Origin of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.